
KÖZÉPKOR ÉS KORA ÚJKOR

Városi önkormányzat a középkor végi Genovában

Az Amerikai Reneszánsz Társaság (*Renaissance Society of America*) *Renaissance Quarterly* címet viselő folyóiratának 2005. évi 1. számában jelent meg a főként a középkori itáliai politikatörténetet kutató *Christine Shaw*¹ Genova XV. századi történelmének bő három évtizedét elemző tanulmánya (*Principles and practice in the civic government of fifteenth-century Genoa* címmel). Az 1435 és 1464 közötti időszak vizsgálata alapján szemléletes képet kaphatunk arról, hogyan sikerült a város önkormányzatát annak ellenére is kiegyensúlyozottan működtetni, hogy a helyzetet külső és belső politikai és gazdasági érdekcsoportok és személyes hatalmi törekvések is folyamatosan bonyolították.

Ahogy a szerző erre már a mű elején felhívja a figyelmünket, Genova mind a kortársak, mind pedig a közelmúlt kutatóinak szemében egy meglehetősen instabil berendezkedéssel működő politikai alakulatként jelent meg. A kor elbeszélői szerint a bajok oka egyértelműen a genovaiak individualizmusa volt, amely a kereskedelmet helyezte a középpontba, a közügyekkel szemben pedig teljes érdektelenséget tanúsított.

Ez a felfogás erőteljes hatást gyakorolt a történettudomány ítéletére is. A történészek széles köre foglalt állást a kérdésben, akik váltig azt hangsúlyozták, hogy – mivel az állam amúgy is gyenge és erőtlen képződménynek tűnhetett a polgárok szemében – a genovaiak nem voltak hajlandók alávetni magukat a városi érdekeknek, és így az egyéni kezdeményezés mindig előtérbe került a közösségi szellemmel szemben.

A város középkori történetét korábban kutatók (*Jacques Heers, Steven Epstein, Riccardo Musso, Giustina Olgiati* stb.) érdeklődése a cikk írója szerint egyébként is meglehetősen egyoldalúnak tekinthető. A különféle politikai közösségek és érdekcsoportok (*alberghi, Casa di San Giorgio* stb.) összetételének és gazdasági-társadalmi viszonyainak vizsgálatával szemben ugyanis a XV. századi politika- és intézménytörténet kutatása meglehetősen népszerűtlen témának számít.

1. University of Warwick, European Humanities Research Centre

A népszerűtlenség főként a relatív forráshiánnyal magyarázható. Kortárs elbeszélő források és krónikák ugyanis egy-két kivételtől eltekintve szinte alig-alig foghatók vallatóra. Christine Shaw felhívja ugyanakkor a figyelmet arra a tényre, hogy a levéltári jellegű forrásanyag (tanácsülési és egyéb jegyzőkönyvek, követjelentések, a város hivatalos levelezése stb.) valójában megfelelő mennyiségben áll rendelkezésre, s ezek felhasználásával jelentősen módosítható az eddigi sablonos kép: bár a politikai zavarok valóban mindennaposok voltak a városban, ezek főként a dózse személyét és hivatalát érintették, míg a város egyéb intézményei alapvetően érintetlenek maradtak.

A városnak összetett és jól hierarchizált intézményrendszere volt, amely a szükséges esetekben rugalmasnak és egyúttal alkalmazkodóképesnek is bizonyult. A belső feszültségek kirobbanásának megelőzését szolgálta például az az elv, hogy a lakosságot alkotó különböző rétegek általában egyenlő arányban szerepeltek a különféle intézmények és bizottságok tagjai között. Így gyakran megfigyelhető, hogy az egyes hivatalok tagjainak fele nemes volt, fele a *popolari* köreiből származott, fele *gulf* volt, fele *ghibellin*, a popolarinak pedig a fele kereskedő, fele kézműves volt. Ez a szemlélet érdekes módon a nélkül tudott érvényesülni, hogy bármelyik csoport kísérletet tett volna arra, hogy saját befolyását növelje, vagy másokat kiszorítson a város vezetéséből. A polgárok széles rétegei kaptak így több-kevesebb beleszólást az irányításba, szemben az Itáliában máshol jól megfigyelhető gyakorlattal (Siena, Lucca, Firenze, Velence stb.).

Az *Anziani* néven ismert 12 tagú és 4 hónapra választott végrehajtó bizottság összetételébe a dózsének is lehetett némi beleszólása. Ez az intézmény több szempontból is különbözött más itáliai városok hasonló szervétől. Érdekes gyakorlat volt például, hogy ha a tagok valamelyike betegség vagy más tartósabb ok miatt kiesett a bizottságból, akkor őt a rokonok maguk közül helyettesíthették. A „cseretagok” nevét minden egyes esetben pontosan feljegyezték.

A testület a dózséval együtt ülésezett, akinek azonban a többi taggal szemben két szavazata volt a döntések meghozatalánál. A dózse és az *Anziani* együtt, mint a város legfőbb hatósága a legkülönbözőbb ügyekben ült össze döntéshozásra, az adók kivetésétől, a követek kijelölésén át a belső viszályok elrendezéséig. Bár Genovában gyakran előfordult, hogy az egyes speciális ügyek megoldására ad hoc bizottságokat hoztak létre, az *Anziani* mindvégig meg tudta őrizni a más bizottságok felett is érvényesülő ellenőrző szerepét.

A város másik nagy jelentőségű hivatala a 8 tagot számláló és évente megújított *Officio della Moneta* volt, melynek – mint a neve is mutatja – a

pénzügyek felügyelete volt a fő feladata. Minden fontosabb költségvetési kérdésben, például a különleges és az eredeti terveket meghaladó kiadások ügyében is az ő szavuk volt a döntő. A tagok felelősek voltak a tevékenységükért, s talán ennek is köszönhető, hogy a bizottság nem vált formális, mindent gépiesen jóváhagyó szervezetté, hanem markánsan, a város érdekeit általában megfelelően érvényesítve tették a dolgukat.

A két, imént említett hivatal mellett az ügyek nagy része több, kisebb jelentőségű, időszakosan összehívott, azaz nem állandó jelleggel ülésező bizottság tagjai előtt zajlott. Ilyen volt például az *Officio della Romania*, amely a keleti Mediterráneumban fekvő genovai kolóniák és kereskedelmi állomások ügyeivel és az általuk bonyolított kereskedelemmel foglalkozott. Megemlítendő még emellett a *Padri del Comune*, illetve az autonóm intézménynek számító *Casa di San Giorgio* is.

A fontosabb és nagyobb nyilvánosságra tartozó ügyek esetében általában egy vagy több testület különböző számú tagját hívták össze tanácsülésre a doge kezdeményezésére, máskor pedig az is előfordult, hogy meghatározott céllal ideiglenes bizottságokat hoztak létre, hogy különböző speciális kérdéseket tárgyaljanak meg.

Az ilyen, változó összetételű tanácsülések jellegét jól mutatja az is, hogy még kialakult, általánosan elterjedt elnevezése sem volt ezeknek. Volt, hogy „nagy tanácsként” említették az ilyen eseményt, máskor pedig egyszerűen az „összehívottak tanácsának”. A vita ezeken a tanácsüléseken nyitott volt: bárki hozzászólhatott az aktuális kérdéshez. Fontos jellemző, hogy a tanácskozás célja nem az volt, hogy egyes előre meghatározott döntéseket formálisan jóvá hagyassanak, hanem az, hogy a felvetett problémára minél több megoldási lehetőség kerüljön szóba és abból a lehető legmegfelelőbbet fogadják el. Úgy tűnik tehát, hogy a város vezetői alapvetően nem zárkóztak el attól, hogy a fontosabb döntésekbe szélesebb társadalmi csoportokat is bevonjanak.

Genova belügyeinek fontos és jelentős szerepet játszó, a vidéki nemesi családokkal is kapcsolatban álló érdekcsoportjai az összefoglalóan *alberghi* néven nevezett politikai, de még inkább társadalmi jellegű tömörülések voltak, melyek egyúttal a XV. századi genovai polgári lét alapvető vázát is jelentették. Tagjaik különféle szempontok alapján alkothattak közösséget, általában területileg is egymáshoz közeli lakosokként egyes esetekben közös ingatlanokkal is rendelkezhettek (például kisebb térrel, azaz piazzával, amely egyúttal a helyi közösség találkozóhelyéül is szolgált). Minden egyes *albergo* élén a közösség idősebb tagjaiból álló személyek csoportja állt, akik a legfontosabb ügyekben döntöttek. Jellemző módon azonban – bár néha beleszólhattak a doge címért folyó küzdelembe is – az alberghi nem

próbált meg a városi önkormányzaton belül pozíciókat szerezni és az egymással való szövetkezés sem volt igazán jellemző rájuk. Az 1528. évi igazgatási reformok aztán 21 albergora osztották a város lakosságát és innentől a fontosabb városi hivatalokat is már ezek között osztották el méltányosan és arányosan.

A már említett, nyolc tagból álló *Casa di San Giorgio* – mely 1407-ben jött létre, hogy kvázi bankként működve hatékonyabban tudja kontrollálni a város adósságait és kezelni a vám- és adóbevételek egy jelentős hányadát – még a zűrzavaros időszakokban is szilárdan és szinte megingathatatlanul működött. A gyakorlatilag autonómnak tekinthető Casa fontos feladatainak köszönhetően jelentős hatást gyakorolt a város mindennapi életére, főként pedig a levantei kereskedelemre. A XV. század második felében ugyanis számos, a Mediterráneumban fekvő genovai birtok és település (hogy csak a legfontosabbakat említsük: Famagusta, Korzika, Pietrasanta, Lericci erődje, Ventimiglia stb.) közvetlenül a Casa fennhatósága alá került, és 1562-ig ez így is maradt. A város nem véletlenül adta át ezek irányítását. Az intézmény magára vállalta az ellátásuk megoldását és a védelmük megszervezését mind a külső ellenségekkel, mind pedig a belső pénzügyi érdekkörökkel szemben. A Casa di San Giorgio összességében nem vált politikai magánérdekek érvényesítésének eszközévé és fontos szerepe ellenére egyfajta politikai hatalmi központtá sem alakult.

Bár a genovai városi önkormányzat összetett szervezeti felépítése ellenére is el tudta háritani azokat a kísérleteket, hogy magánérdekek szószólójává váljon, a város politikai berendezkedésének volt egy gyenge pontja is, mégpedig a dózsze hivatala. Azt lehet mondani, hogy a XV. századi politikai instabilitás főként a cím megszerzéséért folyó küzdelemnek volt köszönhető Genovában. Az egyes, nagy befolyással bíró, vazallusok és párthívek tömegével, erődökkel és földbirtokokkal rendelkező nemesi családok, mint a *Doria*, *Spinola*, vagy a *Fieschi* familia, akik a főúri mentalitás mellett a városi kereskedő és hajótulajdonos üzletemberek gondolkodásmódját is magukévá tették, rendszeresen bejelentették igényüket a címre. Bár, hozzá kell tenni, általában önmagukban sem megszerezni, sem pedig megtartani nem tudták azt, csakis szövetségek kialakításával.

A XV. század közepére mindössze két család tudott érdemben is beleszólni a küzdelembe, mégpedig az *Adorno* és a *Campofregoso* familia, míg más, korábban többször is dózsét adó rokonságok (*Montaldo* és *Guarco*) egyre inkább háttérbe szorultak a versenyben. Volt ezenkívül egy, a populáris köréből származó család is, a *Cappellazzi*, akik többször is megpróbálták jelentős politikai tényezővé válni a városban, többnyire sikertelenül.

A dózse hatalma nem érte el egy signore befolyását. A hivatal elvileg ugyan életfogytig szólt, de az általános gyakorlat azt mutatta, hogy kevesen tudták azt néhány évnél tovább viselni. Mozgásteret igen szűk volt az Anziani és más tanácsnokok támogatása nélkül, s bár elméletben ő volt a város katonai parancsnoka, közvetlen irányítást csupán kis létszámú csapatok fölött gyakorolt. Szintén sokatmondó, hogy amennyiben kénytelen volt elhagyni a hivatalát, s helyette új vezetőt választottak, a város hivatalainak viselői nem kerültek az utcára, azaz az új dózse nem töltötte be a fontosabb tisztségeket a saját embereivel, hanem általában a régiek maradtak a helyükön. Nem is voltak indokoltak a „tisztogatások”, hiszen a hivatalból távozó dózsének nem feltétlenül voltak párthívei a bizottságokban, ahogyan az új dózse emberei sem kerültek a választás után automatikusan pozícióba.

Felmerül a kérdés, hogy a genovaiak miért preferálták ezt a politikai berendezkedést, főként annak tükrében, hogy a dózse címért folyó küzdelem erőteljesen gyengítette az állam stabilitását? A szerző felhívja a figyelmet arra a sajátosságra, hogy a polgárok ugyan rendkívüli esetekben többször is kísérletet tettek a kollektív városvezetésre, de ahogyan az a korabeli forrásokból kiténik, úgy érezték, hogy az irányítás ezen módja nem lehet alkalmas hosszabb távon Genova vezetésére. 1442-ben például a dózse helyett két hónapra 8 kapitányt választották az egyes érdekkörök képviselőit is figyelembe véve, akik mellé az Anziani további 12 polgárt állított, 1461-ben pedig a – a kézművesek (*artefici*) sorozatos felkeléseit követően – szintén 8 kapitány (*artificum capitanei*) irányította a várost néhány napig. Az ilyen kísérletek azonban általában csak ideiglenes megoldásnak számítottak.

A polgárok a dózsétől elvárták, hogy szigorúan fellépve tartsa fenn a jogrendet, öröködjék a város békéjén, gyarapítsa a köztársaság gazdagságát, de – és ez egyáltalán nem volt érdektelen szempont a polgárok körében – mégse költsön túl sokat.

A szükséges személyes képességek birtoklása is alapvető kíváncsi volt a dogéval szemben. Ezt bizonyítja az az eset, hogy amikor az 1448-ban hatalomra kerülő Lodovico Campofregosoról kiderült, hogy sem megfelelő politikai érzéke, sem pedig egyéb alapvető képességei nincsenek meg a dózse cím sikeres betöltéséhez, a rokonság attól tartva, hogy eleve kudarcra ítélt hivatalviselése meggyengíti a családnak a városban betöltött vezető helyzetét, maga juttatta hatalomra helyette az egyik rokont, Pietro Campofregosot.

Ami a genovai polgárok és a politika kapcsolatát illeti, úgy tűnik, hogy a politika, a város vezetésében való részvétel nem volt a polgári élet döntő jelentőségű kérdése. A források alapján úgy látszik, hogy a városi hivatalok

viselése sem jelentősebb társadalmi presztízzsel nem járt együtt, sem az egyes polgárok személyes ambíciói között nem szerepelt, mint a társadalmi előrelépés fontos eszköze. A genovaiak úgy gondolták, hogy a közügyekkel való foglalkozás a mindennapi élet szükséges, de az egyéni boldogulás szempontjából kissé haszontalan része volt, egy olyan tevékenység, amely valójában a fontos magánügyek és az üzleti érdekeltségek intézésétől vette csak el az időt, de amelyet mégis illett tisztességesen elvégezni. Ezt bizonyítja az az első látásra hihetetlennek tűnő tény is, hogy a forrásokban nincs adat arra, hogy egyfajta verseny, illetve lobbizási tevékenység zajlott volna azért, hogy az egyes hivatalokat a polgárok megszerezhessék. Sőt, arra is volt példa, hogy hosszabb hivatalviselés után az illető maga kérte a felmentését a hivatalból, ami a közösség szemében egyébként méltányos és jogszerű kérésnek bizonyult. Ahogyan egy bizottság 1445-ben történő lecserelése során hangsúlyozták: a tagoknak eddigi szolgálataik fejében jár a pihenés és a nyugalom. Volt ugyanakkor a hivataloknak egy olyan csoportja is, amelyre a fentiek nem vonatkoztak teljes mértékben. Az alávetett területek és birtokok egyes tisztségei, így például a kapitányi, vagy *podesta* címek betöltése ugyanis részben a mindenkori dózsék jogkörébe tartozott és ők ezt a lehetőséget ki is használták arra, hogy párthíveiket vagy családtagjaikat pozícióba juttassák. Főként, ha az érintett területen a családnak különféle gazdasági érdekeltségei is voltak.

A szerző hosszasan és részletesen elemzi az *artefici*, azaz a város kézműves-iparos rétegének Genova vezetésében betöltött szerepét is. Az iparosok alkalmanként döntő tényezők voltak a város belpolitikájának alakításában. Vezetők voltak néhány társadalmi mozgalomban, így például az 1435. évi, Filippo Maria Visconti elleni megmozdulásban, vagy az 1442. évi, Tommaso Campofregoso letételét követően kialakult eseményekben, s még inkább az 1461-ben a francia befolyás megszüntetését célként kitűző fegyveres felkelésben. Megjegyzendő, hogy a nemesek, sőt a *popolari* jó része sem volt túlságosan boldog attól a gondolattól, hogy a kézművesek ilyen markánsan próbáltak részt venni a közéletben.

Az *artefici*, amelynek számos képviselője az Anziani, vagy más, kisebb jelentőségű bizottság tagja is volt, láthatólag nem igazán tudott az egyszemélyes vezetésű politikai berendezkedéssel szemben más, hatékonyabb alternatívát felkínálni, sőt, az esetlegesen a városvezetésben bevezetendő radikális változásra sem rendelkeztek kész programmal és forgatókönyvvel. Valószínű, hogy főként az egyre erősödő francia fenyegetés miatt nem mertek változtatni a Campofregoso és Adorno családok közötti küzdelemre épülő politikai berendezkedésen sem.

Volt a genovai polgárok és más itáliai városok polgárai között egy nagyon fontos különbség. A genovai vállalkozók nem voltak ugyanis érdekeltek abban, hogy az egyes hivatalok adta előnyöket kihasználva a közösségnek pénzt kölcsönözzenek. A város vezetése számára – néhány ritka kivételtől eltekintve – pazarló és haszontalan dolognak tűnt, hogy egyes fontos közösségi kiadásokat bankároktól felvett magas kamatozású kölcsönökből finanszírozzanak, és ez a más városokban elterjedt úgynevezett „kötelező kölcsönökre” is vonatkozott. 1456-ban például, amikor az Officio della Moneta ülésén felmerült, hogy egyes polgárokat kérjenek fel arra, hogy egy nagyobb összeg felvételéhez kezességet vállaljanak, a javaslatot kötelező kölcsönként értelmezték és első változatát rögvest el is utasították.

A pénzügyi lehetőségek korlátozottsága egyébként is a dózse függetlenségre törekvő politikájának egyik nagy gátja volt Genovában. A rendes kiadásokra szánt pénzüsszegeket általában meglehetősen alacsonyra tervezték a városban, főként, ha Genova méreteivel és gazdagságával vetjük össze a költségvetést, és mivel a dózse sem kapott túl magas fizetést, a különleges kiadások forrásainak előteremtése gyakran nehézségekbe ütközött. Még ha egyes esetekben rendkívüli adót vetettek is ki, azt általában a különféle bizottságok szigorúan felügyelték, és így a dózse az összeget nem használhatta fel szabadon és saját belátása szerint.

A Campofregoso és Adorno családok közül utóbbiak viszonylag könnyen elfogadták, hogy a városi közösség határok közé akarja szorítani a dózse politikában és pénzügyekben betöltött szerepét és lehetőségeit. A Campofregosok azonban náluk sokkal karizmatikusabb vezetőket adtak a korszakban Genovában, és így a hatalmi elvárásaik is jóval nagyobbak voltak versenytársaikénál. Nem véletlen, hogy az 1460-as évek elejének legfontosabb belpolitikai küzdelme éppen két Campofregoso: Lodovico és Paolo püspök között zajlott. A közöttük a *Castelletto* erődjének birtoklásának kérdésével kezdődő és egyre inkább személyes jelleget öltő, éveken keresztül húzódó viszály, és az ennek köszönhetően zűrzavarossá váló belpolitikai helyzet 1464-re megalapozta *Franzesco Sforza* számára a hatalomátvételt, a signoria intézményének a bevezetését a városban.

Az artefici képviselői voltak az elsők, akik egy harmadik szereplőhöz fordultak segítségért, rövidesen azonban a békére és nyugalomra vágyó polgárság széles rétegei is a Sforzáktól várták a gyógyírt a belviszályokra. Érdekes módon annak ellenére is elfogadható volt számukra ez a megoldás, hogy hamar világossá vált, hogy az új politikai berendezkedéssel szabadságuk egy részéről is kénytelenek lesznek majd lemondani. Ahogyan azt maga *Franzesco Sforza* jegyezte meg: a genovaiak oly mértékben belefáradtak

már az örökös problémákba, hogy már nem is érdekelte őket, hogy ki veszi át a hatalmat: akár a franciák, akár bárki más jöhet, aki megteremti a békét Genovában. 1464. április 13-án végül a fentiek alapján egyáltalán nem váratlan módon Milánó ura gond nélkül vehette át a hatalmat a városban, s ezzel a város irányításának egy új korszaka kezdődött meg.

Christine Shaw a cikk végén megállapítja, hogy az a közösségi szellem, amely a város belpolitikáját és igazgatását a korszakban alapvetően meghatározta, lehetővé tette, hogy a hatalomban bekövetkezett gyakori változások ellenére a genovai intézményrendszer működőképes maradjon, ugyanakkor, kissé ellentmondásos módon egyúttal hozzá is járult ezekhez a sűrű hatalmváltásokhoz. Nem véletlen, hogy a polgári önkormányzatiság és a közösségi irányítás elvének ilyen típusú felfogása nem csupán haszontalan volt egy egyszemélyes irányítást preferáló signora számára, hanem szinte teljességgel értelmezhetetlen is.

Christine Shaw: Principles and practice in the civic government of fifteenth-century Genoa. (A városi önkormányzat alapelvei és gyakorlata a XV. századi Genovában) *Renaissance Quarterly*. Vol. 58, No. 1. (Spring, 2005), pp. 45–90.

Gulyás László Szabolcs